

การขยายตัวของชุมชนจังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. 2408 – 2560

The expansion of Mahasarakham communities 1865 -2017

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ¹, นราวิทย์ ดาวเรือง², เกริกกฤษฎณ์ โชคชัยรัชดา³, วุฒิกร กะตะสีลา⁴,
ปรีตส์ สาทิ⁵, ณัฐพล นาทันตอง⁶ และ ชิสิกกา วันจันทร์⁷

Thaveesilp Subwattana¹, Narawit Daoruaeng², Krirkrit Chokchairatchada³,
Wutikorn Katasila⁴, Parit Sati⁵, Nataphon Natantong⁶ and Sisikka Wannajun⁷

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการขยายตัวของชุมชนในจังหวัดมหาสารคามทั้ง 13 อำเภอ โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยที่มีต่อการขยายตัว ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ของคนในชุมชน ซึ่งยังไม่เคยมีงานเขียนประวัติศาสตร์เมืองมหาสารคามในลักษณะดังกล่าวมาก่อน การศึกษาในหัวข้อดังกล่าวเป็นการศึกษาจากข้อมูลจากเอกสาร และการสัมภาษณ์ รวมทั้งการทำเวทีชาวบ้าน ชุมชนในจังหวัดมหาสารคามสามารถแบ่งลักษณะการขยายตัวออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มเมืองยุคเก่าคือกลุ่มเมืองที่เริ่มตั้งเมืองตั้งแต่ พ.ศ.2408- พ.ศ. 2440 มีทั้งหมด 6 อำเภอ คือ อำเภอเมืองมหาสารคาม พยัคฆภูมิพิสัย กันทรวิชัย วาปีปทุม โกสุมพิสัย และ บรบือ กลุ่มอำเภอที่ตั้งขึ้นจากการขยายตัวในเวลาต่อมาหรือยุคกลางเริ่มตั้งเมืองตั้งแต่ พ.ศ.2502 – 2522 มี 3 อำเภอ คือ เขียงยืน นาเชือก นาหว้า และ กลุ่มอำเภอยุคใหม่เริ่มตั้งเมืองตั้งแต่ พ.ศ. 2531- 2550 มี 4 อำเภอ คือ แกดำ ยางสีสุราช ชื่นชม และกุตุรง กลุ่มเมืองยุคเก่าแรกเริ่มทั้ง 6 อำเภอเป็นกลุ่มเมืองขนาดใหญ่ที่มีความเจริญก้าวหน้ามาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้อาจเพราะอำเภอต่างๆ ดังกล่าวได้สะสมทุนเดิมไว้มานานกว่าอำเภอที่เกิดขึ้นใหม่

จากการศึกษาพบว่า การขยายตัวของชุมชนในจังหวัดมหาสารคามเป็นไปอย่างช้าๆ ซึ่งอาจเนื่องมาจาก มหาสารคามเป็นพื้นที่ทางการเกษตรและผู้คนไม่นิยมการลงทุน โดยนำเงินทุนไปฝากธนาคารมากกว่าที่จะนำไปลงทุนให้เกิดรายได้ในลักษณะอื่นๆ ปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในจังหวัดมหาสารคาม เป็นผลมาจากปัจจัย 3 ด้าน คือ ประการแรก ปัจจัยจากการเพิ่มขึ้นของประชากร ส่งผลให้มีการขยายพื้นที่อยู่อาศัยของคนในชุมชนรวมทั้งเป็นการขยายพื้นที่ทำกิน ปัจจัยดังกล่าวทำให้มีการใช้พื้นที่บริเวณรอบๆ ชุมชนเพิ่มขึ้น ประการที่สอง ปัจจัยจากการขยายตัวตามสถานที่ราชการ ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาใช้ระบบเทศบาล ชุมชนในจังหวัดมหาสารคามมี

¹ รองศาสตราจารย์ คณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

² นักวิชาการศึกษา สังกัดคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

^{3,4,5,6} นักวิชาการศึกษา สังกัด พิพิธภัณฑ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

⁷ คณบดีคณะวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

¹ Associate Professor , Faculty of Cultural Science and the Director of Mahasarakham University Museum

² Academic Service Office of Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University

^{3,4,5,6} Academic Service Office of Mahasarakham University Museum

⁷ Dean of Faculty of Cultural Science, Mahasarakham University

การขยายตัวของที่อยู่อาศัยไปตามที่ตั้งสถานที่ราชการโดยเฉพาะที่ว่าการอำเภอ เพื่อให้สะดวกต่อการติดต่อราชการ ส่งผลให้ชุมชน ตลาด ร้านค้าต่างๆกระจุกตัวตามสถานที่ราชการด้วย และประการที่สามปัจจัยจากการขยายตัวตามสภาพเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน อันเนื่องมาจากโดยบทบาทของถนน และระบบการคมนาคม รวมทั้งบทบาทของพ่อค้าคนจีน

คำสำคัญ: จังหวัดมหาสารคาม, การขยายตัว, ชุมชน

Abstract

This research focuses on the expansion of Mahasarakham communities in 13 districts. The study not only analyzes the reasons and ways of community expansion but looks at changes and how communities adapted to those changes over time. These observations have not been written into the historical records of Mahasarakham prior to this report. Various methods were used in this research. Researchers began with a study of documents, interviews with people and using local forums and focus groups. The expansion of Mahasarakham communities can be divided in to three periods based on the establishment of a district: The original group (B.E.2408-2440 : 1865-1897) included Muang District; Phayakaphumpisai District; Kantarawichai District; Wapi phathum District; Kosumpisai District and Borrabue District. The Second group (B.E.2502-2522:1959 - 1979) Chiang Yuen District; Na Chueak District; and Nadun District. The third group (B.E.2531 – 2550 : 1988 - 2007) Kaedum District; Yang Srisurat District; Chuen Chom district; and Kudrang District.

The research revealed that the expansion of the 13 Mahasarakham district communities in the study developed slowly owing to the fact that most people in this province were and are in the agricultural sector, and most of the rich people of this province do not invest their money in new business ventures. There are three factors that affected the expansion of Mahasarakham communities: 1) population increase which prompted people to use more land, 2) the construction of official buildings encouraging people to live nearby, 3, economic growth, the development of roads and a transportation system including the role of the Chinese business man.

Keywords : Mahasarakham Province, the expansion, communities

บทนำ

เมืองหรือจังหวัดมหาสารคามเป็นเมืองที่ไม่มียะไรโดดเด่น มหาสารคามเป็นจังหวัดที่มีขนาดเล็ก ไม่มีอุตสาหกรรมที่ใหญ่โต เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทางเกษตรกรรม และในอดีตเคยถูกระบุว่าเป็นจังหวัดที่ “ยากจน” ของประเทศไทย ถึงแม้ในปัจจุบันได้มีการจัดให้มหาสารคามเป็นจังหวัดกำลังพัฒนามากก็ตาม นอกจากนั้นมหาสารคามยังเป็นที่ “ฝึกงาน” ของข้าราชการกล่าวคือ ก่อนที่ข้าราชการจะไปดำรงตำแหน่งที่สูงขึ้น ข้าราชการเหล่านั้นมักจะมา “ฝึกหัด” ที่จังหวัดมหาสารคามก่อนที่จะไปดำรงตำแหน่งในจังหวัดใหญ่แห่งอื่นๆ ต่อไป (นางทองเลี่ยม เวียงแก้ว. 2557 : สัมภาษณ์) จังหวัดมหาสารคามไม่มีสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งคนในประเทศและต่างประเทศ พื้นที่จังหวัดมหาสารคามไม่มีภูเขา ไม่มีติดทะเล ไม่มีน้ำตก ไม่มีป่าดงดิบให้ท่องเที่ยว และมีได้มีสินค้าที่โดดเด่นกว่าพื้นที่อื่นๆ ในภาคอีสาน แต่บทบาทสำคัญของจังหวัดมหาสารคาม คือมีสถาบันการศึกษาหลายแห่งและมีนักศึกษาจำนวนมาก ซึ่งมีผลให้จังหวัดมหาสารคามมีรายได้สูงกว่าที่เคยเป็นมา

สถาบันการศึกษาที่สำคัญ ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม สถาบันการพลศึกษา วิทยาเขตมหาสารคาม วิทยาลัยพยาบาล วิทยาลัยอาชีวศึกษา วิทยาลัยเกษตร คน และ ศูนย์การศึกษาพิเศษจังหวัดมหาสารคาม มีนักศึกษา รวมทั้งสิ้นประมาณ 71,402 คน (สำนักงานสถิติจังหวัดมหาสารคาม. รายงานสถิติจังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. 2560: 48) การที่มีนักศึกษา จากต่างถิ่นจำนวนมากเดินทางมาศึกษายังสถาบันต่างๆ ที่ได้กล่าวมามีส่วนช่วยให้เศรษฐกิจของจังหวัดมหาสารคามดีขึ้น และทำให้เมืองเกิดการขยายตัวในรูปแบบต่างๆ

ถึงแม้จะมีสถาบันการศึกษาหลายแห่งก็ตาม แต่การขยายตัวของเมืองหรือจังหวัดมหาสารคามได้เป็นไปอย่างช้าๆ การจะเข้าใจถึงสาเหตุดังกล่าวอาจต้องกลับไปศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองหรือจังหวัดมหาสารคามว่ามีความเป็นมาอย่างไร จากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่า เมืองมหาสารคามตั้งมาได้ประมาณ 150 ปี แต่ยังไม่มีการเขียนเกี่ยวกับเมืองนี้ที่มีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์ที่แท้จริง เดิม วิชาคณพจนกิจ (2542) เขียนเกี่ยวกับเมืองมหาสารคามในหนังสือประวัติศาสตร์อีสาน เป็นเพียงการเล่าเรื่องของผู้ปกครองเมืองที่เกี่ยวข้องกับศูนย์กลางอำนาจที่ ร้อยเอ็ด และกรุงเทพฯ งานเขียนอื่น ๆ เกี่ยวกับเมืองมหาสารคาม เช่นงานเขียนของบุญช่วย อัดถาวร และงานเขียนของ รองศาสตราจารย์ ชีรชัย บุญมาธรรม (ชีรชัย บุญมาธรรม. 2554:2558) ได้เขียนเล่าเรื่องเมืองมหาสารคามในลักษณะที่ไม่ต่างไปจากงานของเดิม วิชาคณพจนกิจ มากนัก งานเขียนในลักษณะดังกล่าวไม่เห็นภาพของชีวิตผู้คนของเมืองนี้ในมิติของเวลา ไม่เห็นภาพการขยายตัวของชุมชน ไม่เห็นภาพของความเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวของผู้คน ในจังหวัดมหาสารคาม ส่วนใหญ่งานเขียนเป็นเรื่องเกี่ยวกับเมืองมหาสารคามมักเน้นเรื่องราวของเหตุการณ์ในเขตเทศบาลเมืองมหาสารคาม มากกว่าเรื่องราวของอำเภอต่าง ๆ อีก 12 อำเภอของจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งสิ่งที่เขียนกลายเป็นเรื่องเล่ามากกว่าที่จะเป็นประวัติศาสตร์ของจังหวัดมหาสารคามและทำให้ไม่สามารถเข้าใจปัญหาของจังหวัดนี้ได้

ดังนั้นงานเขียนชิ้นนี้จึงจะเป็นงานเขียนชิ้นแรกๆ ที่เขียนเกี่ยวกับการขยายตัวของชุมชนในเขตอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดมหาสารคามทั้ง 13 อำเภอ โดยให้ความสำคัญกับการขยายตัวของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองมหาสารคาม และอาจกล่าวถึงสถานที่สำคัญบางแห่ง บุคคลสำคัญในท้องถิ่นซึ่งถูกละเลย เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการเรียนการสอนวิชาท้องถิ่นของเรา ในโรงเรียนต่างๆ ใน

จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งยังไม่มีตำราหลักและข้อมูลหลักจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งเป็นข้อมูลและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาสำหรับรายวิชาต่างๆ ในการศึกษาระดับอุดมศึกษา เช่น วิชาหนึ่งหลักสูตรหนึ่งชุมชน ในรายวิชาศึกษาทั่วไป ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม วิชาประวัติศาสตร์เมืองมหาสารคาม วิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม นอกจากนี้ข้อมูลดังกล่าวอาจเป็นแนวทางที่จะใช้กำหนดแผนการพัฒนาเมืองมหาสารคาม และเข้าใจคนเมืองมหาสารคามมากขึ้น รวมทั้งเป็นแบบอย่างต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ของเมือง หรือ จังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสานหรือประเทศไทยต่อไป

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงประวัติศาสตร์ของอำเภอต่าง ๆ 13 อำเภอ ในจังหวัดมหาสารคาม โดยให้ความสำคัญกับการขยายตัวของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองมหาสารคาม
2. เพื่อศึกษาถึงชีวิตผู้คนและการขยายตัวของชุมชนทั้ง 13 อำเภอ ทั้งสาเหตุ วิธีการและผลที่เกิดขึ้น

คำถามหลักในการวิจัย

อะไรคือปัจจัยที่ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดมหาสารคาม และการขยายตัวมีลักษณะเช่นไร

ระเบียบวิธีวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative) โดยใช้หลักฐานจากเอกสารประเภทต่างๆ ทั้งที่เป็นเอกสารขั้นต้นและเอกสารชั้นรอง นอกจากนี้ยังใช้การสัมภาษณ์ และการทำเวทีชาวบ้าน อีกด้วย

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตเชิงเนื้อหา ประวัติศาสตร์การขยายตัวของชุมชนทั้ง 13 อำเภอจังหวัดมหาสารคาม โดยพิจารณาถึง สาเหตุ วิธีการและผลที่เกิดขึ้น
2. ขอบเขตเชิงพื้นที่ พื้นที่ 13 อำเภอในจังหวัดมหาสารคาม คือ อำเภอเมือง อำเภอโกสุมพิสัย อำเภอเชียงยืน อำเภอชื่นชม อำเภอกันทรวิชัย อำเภอแกลง อำเภอวาปีปทุม อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย อำเภอยางศรีสุราษฎร์ อำเภอนาคู อำเภอนาเชือก อำเภอกุดรัง และอำเภอบรบือ
3. กลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ผู้รู้ในท้องถิ่น ได้แก่ ครู ข้าราชการ และข้าราชการบำนาญ ประชาชนท้องถิ่น

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้ที่มีส่วนร่วมในการวิจัยประกอบด้วยบุคลากรหลายฝ่าย กล่าวคือ นักวิชาการศึกษาจากพิพิธภัณฑ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จำนวน 5 คน และนิสิตที่ลงทะเบียนในรายวิชา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จำนวน 60 คน

1. ให้ผู้เกี่ยวข้องอ่านเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เมืองมหาสารคาม อาทิงานเขียนเรื่อง ประวัติศาสตร์อีสาน โดย เต็ม วิชาคย์พจนกิจ พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน โดย หม่อมอมรวงษ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจรฯ) ประวัติศาสตร์ภาคอีสานและเมืองมหาสารคามและผลงานต่างๆ โดย บุญช่วย อัตถากร

2. ทำแบบสัมภาษณ์ โดยให้ผู้ที่จะลงนามไปสัมภาษณ์ทำแบบสัมภาษณ์ถึงเรื่องการขยายตัวของชุมชนในแต่ละอำเภอ โดยแบ่งกลุ่มคนไปตามอำเภอต่างๆ ประชากรหรือผู้ให้ข้อมูล ปรากฏในสองลักษณะคือ ผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง และผู้ให้

ข้อมูลแบบเสียง ผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจงได้เลือกผู้รู้ในท้องถิ่น ได้แก่ ครู ข้าราชการ และข้าราชการบำนาญ ปรากฏข้อมูลท้องถิ่น ในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก ผู้วิจัยได้กำหนดคุณสมบัติไว้คือ มีประสบการณ์ในพื้นที่เป็นเวลานาน (ไม่น้อยกว่าสามสิบปี) หรือ มีประสบการณ์ในการบริหารพื้นที่นั้นๆ หรือ เป็นผู้ที่เคยทำการศึกษาเรื่องพื้นที่นั้นๆ และเป็นผู้ที่ชุมชนยอมรับว่าเป็นผู้รู้

ในเขตอำเภอเมือง ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ นางทองเลี่ยม เวียงแก้ว ข้าราชการบำนาญ และนายธีรชัย บุญมาธรรม ซึ่งท่านแรกเป็นผู้มีประสบการณ์ตรงกับเหตุการณ์ในเมืองมหาสารคามกว่า 90 ปีที่ผ่านมา ส่วนท่านที่สอง เป็นผู้ศึกษาเรื่องราวเมืองมหาสารคามอย่างแตกฉาน นอกจากนั้นยังได้คัดเลือกผู้ที่มีประสบการณ์กับเมืองมหาสารคามในด้านต่างๆ เช่น นายประพิส ทองโรจน์ อดีตนายกเทศมนตรีเมืองมหาสารคาม เป็นต้น ในอำเภออื่นๆ ได้เลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีคุณสมบัติและมีประสบการณ์ในพื้นที่ในแต่ละอำเภอ อาทิ อำเภอกันทรวิชัย ได้เลือกนายศีลธรรม รอบวงจันทร์ เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก อำเภอเชียงยืน ได้เลือก นางเรียน โพธิ์หล้า เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก อำเภอกวาปทุม มีนางรัชดา ทองสมบูรณ์ และนายสมาน ภวภูตานนท์ อำเภอโกสุมพิสัย คือ นายพรชัย สัจจพงษ์ และนายเคน เจริญราษฎร์ อำเภอบรบือ คือนางสาวยุวดี ตบเนียนกร และนางนงลักษณ์ ศิริเกษมทรัพย์ อำเภอนาดูน มีนายประเสริฐ ธนาเดชาวัฒนกุล และนางมะลิ ประทีตนะง อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย มีนายไพรัตน์ แยมโกสุม และ นายสมบัติ ทองไกรรัตน์ อำเภอชื่นชม มี นายกัน จันทะหนู อำเภอภูดิ่ง มี นายล้วน มัชชีมา อำเภอขามเฒ่า มี นายสร จันทะเสน อำเภอแกลง มี นายสำเริง รัตตสนธิกุล และอำเภอนาเชือก มี นายปิง แซ่ตั้ง

3. เตรียมทำเวทีชาวบ้าน โดยให้ผู้ที่จะลงสัมภาษณ์ค้นหาข้อมูลของผู้รู้ในอำเภอต่าง ๆ เพื่อจัดเวทีชาวบ้าน

4. ในการสัมภาษณ์ข้อมูลที่ได้ ได้มีการตรวจสอบ โดยวิธีการ cross -check และเมื่อได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ได้นำมาตรวจสอบกับข้อมูลจากเอกสาร ว่าสอดคล้องกันหรือไม่ หลังจากนั้น นำข้อมูลที่ได้ไปตรวจสอบอีกครั้งกับเวทีชาวบ้าน

การศึกษาประวัติศาสตร์การขยายตัวของเมืองในจังหวัดมหาสารคามอาจแบ่งได้เป็น 5 ยุค นับตั้งแต่เริ่มต้นจนถึง ปัจจุบัน (ทศวรรษ 2550)

1. ยุคแรก สภาพทั่วไปก่อนตั้งเมืองมหาสารคาม พ.ศ. 2408

บริเวณที่เป็นจังหวัดมหาสารคามในปัจจุบัน เดิมเคยมีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้วมาแล่นับพันปี จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่ามีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ยุคโลหะตอนปลาย หรือประมาณ 2,000 ปีที่ผ่านมา รายงานการขุดค้นที่อำเภอกันทรวิชัย รายงานการขุดค้นที่บ้านเชียงเหียน ในปี พ.ศ. 2522 พบแคปซูลที่ฝังศพคน ภาชนะดินเผาพวกหม้อไห สำริด เหล็ก ลูกปัด กระดุกสัตว์ โดยเฉพาะ ควาย (กรมศิลปากร. 2531: 235-238) นอกจากนี้ยังพบพื้นที่ที่มีคูน้ำคันดินลักษณะรูปวงรีหรือรูปไข่ บนเนินสูง พบซากเจดีย์ พระพุทธรูปศิลา พระพิมพ์ดินเผา รวมทั้งพระธาตุและพระบรมสารีริกธาตุ ในหลายพื้นที่ของจังหวัดมหาสารคาม อาทิ อำเภอกันทรวิชัย อำเภอนาดูน อำเภอเมือง อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย ซึ่งทำให้ทราบว่าเป็นศิลปะและวัฒนธรรมสมัยทวารวดี หรือ ประมาณ 1,200 ปีที่ผ่านมา (กรมศิลปากร. 2531: 46) นอกจากศิลปะแบบทวารวดีแล้วยังพบหลักฐานที่แสดงถึงศิลปะและวัฒนธรรมแบบเขมรซึ่งมีอายุประมาณ 800 – 1,000 ปีที่ผ่านมา หลักฐานในวัฒนธรรมเขมรที่โดดเด่นได้แก่ โบราณสถานที่เป็นปราสาทหิน หรือ กู่ โบราณสถานเหล่านี้มักเป็นอาคารก่อสร้างด้วยหินประเภทต่าง ๆ อาทิ หินทราย ศิลาแลง นอกจากนั้นยังพบรูปเคารพในลัทธิพราหมณ์ที่พบเสมอ ๆ คือ รูปเคารพในการบูชา พระศิวะ ได้แก่ ศิวะลึงค์ ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 18 พระเจ้า

ชัยวรมันท์ 7 โปรดให้เปลี่ยนมาบูชาพระโพธิสัตว์ในลัทธิพุทธศาสนา แบบ มหายานแทน ดังนั้นจึงพบรูปเคารพทั้งในลัทธิพราหมณ์ และพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน โบราณสถานที่เป็นที่ทราบกันดีเช่น กุสันตรัตน์ที่อำเภอนาดูน กุบ้านเขวที่อำเภอมือเก็ด กุบัวมาศ ที่อำเภอบรบือ กุแก้วที่อำเภอกันทรวิชัย เป็นต้น (โปรดศึกษาเพิ่มเติมใน อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. 2543) และตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมา พวกกลุ่มลาวได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานมั่นคงจนตั้งเมืองมหาสารคามขึ้นในปี พ.ศ. 2408 มหาสารคามจึงเป็นดินแดนที่มีผู้คนตั้งหลักแหล่งมานานกว่าสองพันปี มีทั้งความเก่าและมีวัฒนธรรมหลายยุคสมัย

2. ยุคที่สอง การขยายตัวเมืองมหาสารคามยุคแรก โดยบทบาทของเจ้าเมือง พ.ศ. 2408-2455

เมืองมหาสารคามตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2408 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ราชสำนักที่กรุงเทพฯ ได้แต่งตั้งท้าวกวตบุตรของอุปฮาด (สิงห์) เมืองร้อยเอ็ดให้เป็น พระเจริญราชเดช เจ้าเมืองมหาสารคามพร้อมกับแบ่งไพร่พลประมาณ 9,000 คน (เดิม วิชาญพนกิจ. 2542: 180) จากเมืองร้อยเอ็ดมายังเมืองใหม่ เจ้าเมืองมหาสารคามมีหน้าที่ดูแลปกครองผู้คนในเมืองให้อยู่ในความสงบ เก็บภาษี ดัดสนความ ส่งส่วยตามความต้องการของกรุงเทพฯ ที่สำคัญได้แก่ เร่วตามที่ปรากฏในสารตรา เจ้าพระยาจักรีฯมาถึงพระขัติยวงษา (ธีรชัย บุญมาธรรม. 2558: 38-41) นอกจากนี้ยังต้องส่งกองทัพไปช่วยรบเมื่อราชสำนักที่กรุงเทพฯ เจ้งมา ดังกรณีที่พระเจริญราชเดช (กวต) เจ้าเมืองคนแรกและพระพิทักษ์นรากร (อุ่น) ที่นำผู้คนเมืองมหาสารคามไปร่วมทำสงครามปราบฮ่อ ในช่วงปี พ.ศ. 2418-2419 (เดิม วิชาญพนกิจ. 2542: 184) เจ้าเมืองทั้งสามคน คือ พระเจริญราชเดช (กวต) (พ.ศ. 2408-2421) พระเจริญราชเดช (ฮึง) (พ.ศ. 2422-2443) และ พระเจริญราชเดช (อุ่น) (พ.ศ. 2443-2462) ได้สนองพระเดชพระคุณตามนโยบายราชสำนักสยามตลอดมาจน

กระทั่งได้มีพระบรมราชโองการโปรดให้เลิกตำแหน่งเจ้าเมืองในปี พ.ศ. 2455 (เดิม วิชาญพนกิจ. 2542: 182)

เมื่อแรกตั้งเมืองมหาสารคาม ท้าวมหาชัย (กวต) ได้คิดตั้งเมืองบริเวณที่เป็นเนินสูง คือบริเวณที่เป็นโรงเรียนหลักเมืองในปัจจุบัน โดยได้ลงเสาหลักเมืองไว้และหวังว่าเมืองจะขยายไปจนจรดเส้นทางทางน้ำธรรมชาติ กล่าวคือ ทางทิศตะวันตกจดห้วยคเคาง ส่วนทางทิศตะวันออกจะขยายเมืองมาถึงบริเวณที่เป็นกุตนางไยและหนองกระทุ่มประมาณ 6 เดือนต่อมาท้าวมหาชัย (กวต) พบว่าบริเวณดังกล่าวเป็นที่ดอน ขาดแคลนน้ำจึงหาที่ตั้งเมืองใหม่ (บุญช่วย อัดถากกร. 2522 :70) โดยย้ายที่ตั้งไปทางทิศตะวันออกคือบริเวณกุตนางไย และหนองกระทุ่ม ซึ่งมีชุมชนจำนวนหนึ่งตั้งบ้านเรือนบริเวณแถบนี้มาก่อนแล้ว ส่วนที่อาศัยเดิมนั้นต่อมาได้สร้างวัดขึ้นแทน คือ “วัดดอนเมือง” แต่ชาวเมืองเรียกว่า “วัดเข้าเ้า” และต่อมากลายเป็น วัดชัยภูวาส ในปัจจุบัน ดังนั้นความเจริญของเมืองมหาสารคามระยะแรกๆ จึงเริ่มจากบริเวณกุตนางไยจนถึงหนองกระทุ่ม และทั้งที่ตั้งเดิมบริเวณศาลหลักเมืองเป็นป่าที่บออยู่เป็นเวลานาน ((นางทองเลี่ยม เรียงแก้ว. 2557 : สัมภาษณ์)

ชุมชนใหม่ของเมืองมหาสารคามอยู่บริเวณกุตนางไยจนถึงบริเวณทางทิศเหนือของหนองกระทุ่ม หรือหนองท่ม หรือหนองกระทุ่มซึ่งเป็นที่ตั้งวัดโพธิ์ศรีในปัจจุบัน (วัดโพธิ์ศรีสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2425 สมัยของพระเจริญราชเดช (ฮึง) เจ้าเมืองมหาสารคามคนที่สอง พ.ศ. 2422-2443) โดยทั่วไปชุมชนอาศัยอยู่เป็นคุ้มโดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง พระเจริญราชเดช (กวต) เจ้าเมืองคนแรกได้สร้างวัดหลายแห่ง ได้แก่ วัดกลาง หรือ วัดอภิสิทธิ์ (ชื่อ “อภิสิทธิ์” เป็นนามของหลวงอภิสิทธิ์มหาสารคาม นายอำเภอกคนแรกของเมืองมหาสารคาม) ตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกกุตนางไย และวัดเหนือ (วัดมหาชัย) บริเวณหนองกระทุ่มทางทิศเหนือ (คุ้มวัดโพธิ์ศรีปัจจุบัน) เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ คุ้ม

เจ้าเมือง รันคำ บ้านเรือนราษฎรและตลาด คุ่มเจ้าเมืองในระยะแรกตั้งอยู่บริเวณทางทิศตะวันตกของหนองกระทุ่ม ใกล้กับห้วยคดาง (ปัจจุบันเป็นสำนักงานพาณิชย์จังหวัดมหาสารคาม) ส่วนราษฎรตั้งบ้านเรือนทำด้วยไม้รวมอยู่กันเป็นคุ้ม รันคำตั้งอยู่บริเวณสองฝั่งถนนจากหน้าวัดโพธิ์ศรี ไปยังถนนนครสวรรค์ คือถนนเจริญราชเดช 1 ในปัจจุบัน ร้านค้าเหล่านี้ทำด้วยดินเหนียวหรือที่เรียกกันว่า “ตึกดิน” ตึกดินรุ่นแรกที่ยังปรากฏอยู่ริมถนนเจริญราชเดช 1 มีจำนวน 4 ห้องโดยมี นายชื่นชัย วรามิตร เป็นเจ้าของและยังคงรักษาสภาพเดิมไว้ ณ บ้านเลขที่ 1082 ถนนเจริญราชเดช 1 อย่างไรก็ตาม นายประพิศ ทองโรจน์ ได้กล่าวว่า ตึกดินที่บ้านนายชื่นชัย วรามิตร ในปัจจุบันยังมีใช้ตึกดินที่มีอายุเก่าที่สุด ตึกดินฝั่งตรงข้ามเยื้องบ้านนายชื่นชัย วรามิตร ปัจจุบัน ซึ่งเดิมเป็นของเก่าแก่อยู่ จะเก่ากว่าแต่ปัจจุบันไม่ปรากฏให้เห็นแล้ว (ประพิศ ทองโรจน์. 2537: สัมภาษณ์) ส่วนตลาดอยู่บริเวณถนนเจริญราชเดช 1 ติดกับถนนนครสวรรค์ โดยพ่อค้าแม่ค้าต้องถือนำสินค้าต่างๆ มากองไว้กับพื้น สินค้าได้แก่พืช ผัก ข้าวสาร รวมทั้งสิ่งของเครื่องใช้เล็กๆ น้อยๆ (นัด จันทราช. 2537: สัมภาษณ์)

พ่อค้าที่ตั้งร้านขายของบริเวณตึกดินสองฝั่งถนนเจริญราชเดช 1 (ถนนเป็นดินทราย) ส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ชาวจีนมาจากหลายแห่งทั้งจากจังหวัดร้อยเอ็ด และนครราชสีมา ชาวจีนได้ยึดอาชีพค้าขาย ทั้งสินค้าเบ็ดเตล็ดและเสื้อผ้า เมื่อเริ่มสร้างฐานะทางเศรษฐกิจชาวจีนกลุ่มนี้ได้เชื่อมโยงกับทั้งผู้คนและผู้นำท้องถิ่น ด้วยการแต่งงาน ชาวจีนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจและความเจริญให้กับเมืองมหาสารคาม การค้าขายแบบใหม่ซึ่งต่างจากการค้าขายแบบท้องถิ่น มีผลให้เกิดการขยายตัวของร้านค้าและธุรกิจดังเห็นได้จากกรณีการเกิดโรงแรมชื่อ “โรงแรมปักตง” นับเป็นโรงแรมแห่งแรกของเมืองมหาสารคาม (นัด จันทราช. 2537: สัมภาษณ์) จึงอาจกล่าวได้ว่า ศูนย์ความเจริญสำคัญของเมืองมหาสารคามระยะ

แรกอยู่บริเวณถนนเจริญราชเดช 1

การขยายตัวของชุมชนเมืองมหาสารคามในระยะแรกๆ ดูจะสอดคล้องกับผู้นำ กล่าวคือ หลังจากที่พระเจริญราชเดช(กวด) เจ้าเมืองคนแรกถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. 2421 พระเจริญราชเดช (ฮึง) เจ้าเมืองคนที่สอง (พ.ศ. 2422-2443) ได้ย้าย “โฮงเจ้าเมือง” หรือบ้านเจ้าเมืองมายังถนนนครสวรรค์ บริเวณหัวมุมถนนถนนกบิลทางทิศตะวันตก ติดกับถนนนครสวรรค์ ซึ่งปัจจุบันเป็นบ้านเลขที่ 1422 ถนนนครสวรรค์เมื่อเป็นเช่นนี้ร้านค้าและการขยายตัวของชุมชนจึงเริ่มกระจายออกจากถนนเจริญราชเดช 1 ไปทางทิศตะวันตกของถนนนครสวรรค์

ประมาณ 110 ปี ที่ผ่านมาสมัยของพระเจริญราชเดช(ฮึง) เจ้าเมืองมหาสารคาม คนที่สาม (พ.ศ. 2446 - 2455) ได้ย้ายโฮงเจ้าเมือง หรือที่ผู้คนเรียกกันว่า “โฮงญาพ่อหลวง” ไปอยู่ฝั่งตรงข้าม เยื้องไปทางตะวันออก ของโฮงเจ้าเมืองคนเดิมคือพระเจริญราชเดช (ฮึง) กล่าวกันว่าโฮงเจ้าเมืองเป็นเรือนไม้สองชั้น ทาสีแดง ด้านหลังมีบันไดเวียน มีรั้วไม้สูงต่างจากเรือนทั่วไป (ทองเลี่ยม เวียงแก้ว. 2557: สัมภาษณ์) เมืองมหาสารคามได้ขยายตัวออกจากบริเวณคุ้มวัดโพธิ์ศรีไปทางทิศตะวันตกตามแนวถนนนครสวรรค์ ซึ่งเป็นถนนดินทรายเช่นเดิมมาจนถึงบริเวณที่เป็นสี่แยกธนาคารกรุงเทพในปัจจุบัน คือช่วงตัดระหว่างถนนนครสวรรค์กับถนนวรบุตร แล้ว สาเหตุการขยายตัวของชุมชนเมืองมหาสารคามอาจเนื่องจากเหตุผลต่าง ๆ คือ ประการแรก การย้ายโฮง หรือ บ้านเจ้าเมืองในช่วงเวลาต่าง ๆ ซึ่งทำให้ผู้คนขยายตัวตามความเจริญของศูนย์กลางอำนาจของเมือง ประการที่สอง การอพยพเข้ามาของชาวยุโรปร้อยเอ็ดเป็นระยะๆ ดังเช่นในปี พ.ศ. 2415 ประชาชนเมืองร้อยเอ็ดจำนวนมากได้อพยพจากเมืองร้อยเอ็ดมายังมหาสารคามเนื่องจากผู้ปกครองเมืองคือ พระขัติยวงศา (สาร) ข่มเหงราษฎรอยู่เสมอ (บุญช่วย อัดถากร. 2522: 71) และประการที่สาม คือ การเข้ามาของคนจีน คนจีนได้อพยพเข้ามามากขึ้นเพื่อทำการค้าขาย

ตระกูลคนจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานช่วงแรก ๆ ได้แก่ เจ้าแก้วชัย ต้นตระกูลศรีสิทธิ นายไช่บั่น แซ่เอ็ง ต้นตระกูล เสรีรัตน์ นายเป็งกิม แซ่ตั้ง จากมณฑล กวางตุ้ง ต้นตระกูล นาคะพงษ์ นายเป็งกิม แซ่ตั้ง จากมณฑลแต้จิ๋ว ต้นตระกูล ทองโรจน์ นายฮ้วง แซ่เต็ง ต้นตระกูลแสงมหาชัย นายเอี้ย ต้นตระกูล อัดถากร (ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ ธีรชัย บุญมาธรรม และ ทม เกตุวงศา. 2546: 42-43) คนจีนที่เข้ามาค้าขาย ทำให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมือง มหาสารคามในเวลาต่อมา

หลังจากตั้งเมืองมหาสารคามแล้ว ในระยะแรก ได้มีการขอตั้งเมืองใหม่ ที่ขึ้นกับเจ้าเมืองมหาสารคาม คือเมืองกันทรวิชัย ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2417 โดยมี พระปทุมวิเศษ (คำมูล) ดำรงตำแหน่งเจ้าเมือง ตั้งเมืองวาปีปทุมโดยมีพระพิทักษ์นรากร (บุญมี) เป็นเจ้าเมือง และตั้งเมืองโกสุมพิสัย โดยมี พระสุนทรพิพิธ (เสือ) เป็นเจ้าเมืองในปี พ.ศ. 2424 และตั้งเมืองพยัคฆภูมิพิสัยที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2422 และย้ายมาที่แห่งใหม่ พ.ศ. 2436 โดยมี พระศรีรัตนวงศา (รัตนวงศาวัต) ดำรงตำแหน่งเจ้าเมือง ส่วนอำเภอบรบือตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2440 (เดิม วิชาดัยพจนกิจ. 2542 : 183-185) อำเภอทั้งหก อำเภอนี้เป็นกลุ่มอำเภอระยะเริ่มแรก โดยมีเจ้าเมืองที่เมืองมหาสารคาม (เมือง กันทรวิชัย เมือง วาปีปทุม เมืองโกสุมพิสัย เมืองพยัคฆภูมิพิสัย ส่วนอำเภอบรบือ มีผู้ปกครองเป็นตำแหน่งนายอำเภอ หลังจาก พ.ศ. 2440 ได้ยุบตำแหน่งเจ้าเมืองเล็กๆ ลง มีผลให้เมืองที่เคยมีเจ้าเมืองเปลี่ยนมาเป็นตำแหน่ง นายอำเภอ ยกเว้นเมืองมหาสารคามซึ่งโปรดให้ พระเจริญราชเดช (อุ่น) ดำรงตำแหน่งผู้ปกครองเมืองจนถึง พ.ศ. 2455 จึงได้มีผู้ปกครองเป็นผู้นำราชการจังหวัดจากกระทรวงมหาดไทย จึงอาจกล่าวได้ว่าการขยายตัวของชุมชนในระยะแรก ของเมืองต่าง ๆ ในจังหวัดมหาสารคามมีลักษณะ การขยายตัวของชุมชนในแบบเดียวกันคือชุมชนอาศัยอยู่ใกล้ๆ บริเวณโฮงเจ้าเมืองในแต่ละเมือง

3. ยุคที่สาม การขยายตัวเมืองมหาสารคามโดยบทบาทของผู้นำราชการจังหวัด พ.ศ. 2455 - 2510

หลังจากปี พ.ศ. 2455 กระทรวงมหาดไทย ได้ส่งผู้นำราชการจังหวัดมาบริหารแทนตำแหน่งเจ้าเมือง หม่อมเจ้าพนมาศ นวรัตน์ฯ ได้ทรงย้ายและสร้างที่ทำการของจังหวัดใหม่ กล่าวคือได้เกิด ศาลากลางใหม่ จวนผู้ว่าราชการฯ คุณ โรงเรียน และสถานที่ทางราชการใหม่อีกหลายแห่ง ซึ่งเดิมรวมอยู่ที่โฮงเจ้าเมือง การสร้างสถานที่ราชการใหม่ๆ มีผลให้ชุมชนเริ่มขยายตัวไปตั้งถิ่นฐานบริเวณใกล้ๆ สถานที่ราชการใหม่เหล่านั้น ศาลากลางใหม่ และโรงเรียนชาย-หญิง สร้างขึ้นบริเวณไม่ไกลจาก ศาลหลักเมือง ซึ่งมีสภาพเป็นปารก (นางทองเลี่ยม เวียงแก้ว. 2557 : สัมภาษณ์ ; ฉลองชัย ไตรรัตน์. 2539 : 66) ด้วยวิธีนี้บริเวณเมืองและชุมชนจึงได้เริ่มขยายตัวออกมามากขึ้น จากที่เคยตั้งถิ่นฐานบริเวณโฮงเจ้าเมืองเดิม บนถนนสายนครสวรรค์-แถบวัดโพธิ์ศรี ได้เริ่มขยายตัวไปทางตะวันตกสู่ความเจริญบริเวณศาลากลางใหม่และบริเวณสถานศึกษา ในปี พ.ศ. 2477 ได้มีการขุดคลองสมถวิล โดย หลวงอังคณา นุรักษ์ (ร.อ.สมถวิล เทพาคำ) เพื่อนำน้ำมาใช้เมื่อเกิดอัคคีไฟ (ประพิศ ทองโรจน์. 2537 : สัมภาษณ์) ทำให้ผู้คนเริ่มขยายตัวจากถนนนครสวรรค์ลงไปทางใต้จนจรดบริเวณริมคลอง อาทิจุณประพิศ ทองโรจน์ ได้ประกอบกิจการร้านถ่ายภาพ และได้มาสร้างโรงภาพยนตร์ นครสวรรค์ บริเวณ ถนนแยกจากถนนนครสวรรค์มายังถนนเลียบคลองสมถวิล ส่วนอำเภออื่นๆ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ผู้คนได้ขยายตัวมาอาศัยอยู่ใกล้ๆ บริเวณสถานที่ราชการ จนเกิดเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น

การขยายตัวของผู้คนจังหวัดมหาสารคามเป็นไปอย่างช้าๆ หลังจากทศวรรษ 2500 ในเขตเทศบาลเมืองมหาสารคาม บริเวณใกล้ๆ หอนาฬิกาซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2501 ได้สร้างไปรษณีย์ ตลาดสดเทศบาล รวมทั้งอาคารพาณิชย์ และด้านหลังเป็นสถานีรถโดยสาร ผังตรงข้ามตลาดสดแห่งใหม่เป็น

โรงเรียนหญิงชื่อ ผดุงนารี และสถานีดารวจ ถัดไปทางทิศตะวันออกของตลาดสดเป็นศูนย์กลางการค้าของเมือง มีร้านต่างๆ ซึ่งดำเนินธุรกิจโดยชาวจีน อยู่บริเวณนี้ รวมทั้ง ดึกขาว ซึ่งเป็นตึกหลังแรก ของมหาสารคาม บริเวณที่เป็นสี่แยก ธนาคารกสิกรไทยและธนาคารกรุงเทพ (ธีรชัย บุญมาธรรม. 2558: 128-133) เช่น ตระกูลลิมสุวรรณ โดยนายปรีชา ลิมสุวรรณ (อึ้ง) ได้เปิดร้านขายของทั่วไป ตั้งแต่ พ.ศ. 2479 และเริ่มนำรถมอเตอร์ไซด์มาขาย เมื่อปี พ.ศ. 2498 และรถยนต์ในปี พ.ศ. 2503 (นิตยา สีลาธิบ. 2558 : 1-3) ส่วนฝั่งตรงข้ามร้านอึ้ง เป็นร้านขายเครื่องสังฆภัณฑ์ ของเบ็ดเตล็ดอื่นๆ ทั้งยาโรค สมุด หนังสือ ดังเช่นร้านเสริมไทยของ นายจิระศักดิ์ อดาสวัสดิ์ จึงอาจกล่าวได้ว่าชุมชนบริเวณนี้เป็นแหล่งธุรกิจใหญ่และเป็นเขตพื้นที่ของผู้มั่งคั่งเมืองมหาสารคาม

บริเวณอำเภอรอบๆ การขยายตัวเริ่มขยายตัวไปอย่างช้าๆ เช่นกัน ในช่วงปี พ.ศ. 2502 เกิดอำเภอกใหม่ สองอำเภอ คือ อำเภอยะฮี และอำเภอนาเชือก การขยายตัวของผู้คนในสองอำเภอกใหม่เป็นไปอย่างช้าๆ ดังเช่นการขยายตัวของผู้คนในเมืองมหาสารคาม กล่าวคือ การขยายตัวของชุมชนอยู่บริเวณใกล้ๆ สถานที่ราชการ และชาวจีนในแต่ละอำเภอคือผู้มีบทบาททางธุรกิจการค้า เพราะคนท้องถิ่นสนใจทำการเกษตร คือ การทำนา และปลูกพืชอื่น ๆ ตระกูลคนจีนที่สำคัญในอำเภอต่างๆ อาทิ อำเภอบรบือ มีตระกูล เอี่ยมนิรัตน์ หลูปริชากร ศิริเกษมทรัพย์ และ ตบนิยากร ที่อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย เช่น ตระกูลทองไกรรัตน์ อำเภอโกสุมพิสัย เช่น ตระกูลสัจจพงษ์ อำเภอยะฮี เช่น ตระกูลเชาวรัตน์ โพธิ์หล้า ตรีเดช แสนเมืองกลางคุณานนท์

4. ยุคที่สี่ การขยายตัวเมืองมหาสารคามจากบทบาทของสถาบันการศึกษา พ.ศ. 2511-2535

อาจกล่าวได้สถาบันการศึกษา เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการขยายตัวใน

เมืองมหาสารคาม หลังทศวรรษ 2510 สถาบันการศึกษาที่สำคัญของเมืองมหาสารคามคือ โรงเรียนสารคามพิทยาคม และ โรงเรียนผดุงนารี ซึ่งเป็นโรงเรียนสำหรับเด็กชายและเด็กหญิงตามลำดับ โรงเรียนผดุงนารีตั้งอยู่ในเขตชุมชนเมือง ในขณะที่โรงเรียนสารคามพิทยาคมตั้งเลยศาลากลางจังหวัดออกไป ซึ่งเดิมเป็นป่าและที่เปลี่ยว เมื่อตั้งโรงเรียนเริ่มมีผู้คนมาตั้งบ้านเรือนบริเวณโรงเรียน และเลยต่อโรงเรียนสารคามพิทยาคมไปทางทิศตะวันตกจนสุดแดนของเมืองจนถึงห้วยคเคางเป็นระยะประมาณ 3 กิโลเมตร ซึ่งเป็นป่าและไม่มีผู้คนอาศัยอยู่ เชื่อกันว่าในอดีตบริเวณริมห้วยคเคางเป็นที่สำหรับใช้ประหารชีวิตคน บริเวณนี้จึงเป็นที่เปลี่ยวและมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับผี (นางทองเลี่ยม เวียงแก้ว. 2557 : สัมภาษณ์; ฉลองชัย ไตรรัตน์. 2539 : 66)

ในช่วงปี พ.ศ. 2465 ทางราชการได้ใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นสนามบินเพื่อรับส่งพัสดุและไปรษณีย์จนเลิกใช้ในปี พ.ศ. 2472 (โปรดศึกษาเพิ่มเติมในจักรมนตรี ชนะพันธ์. 2557) ในปี พ.ศ. 2498 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นและได้พัฒนามาเป็นวิทยาลัยครู ในปี พ.ศ. 2505 (เป็นสถาบันราชภัฏมหาสารคามระหว่างปี พ.ศ. 2535-2538 และเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ในปี พ.ศ. 2538) การขยายตัวครั้งสำคัญอีกช่วงหนึ่งคือ ในปี พ.ศ. 2511 ได้มีการจัดตั้งวิทยาลัยวิชาการศึกษา มหาสารคาม เพื่อผลิตครูปริญญา 4 ปี เริ่มมีนักศึกษาจำนวนไม่มากนัก ประมาณ 400 คน ในปี พ.ศ. 2517 ได้มีการยกฐานะวิทยาลัยวิชาการศึกษาเป็น มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม มีการรับนักศึกษาเพิ่มมากขึ้น โดยมีการเรียนการสอนภาคสมทบ จำนวนนักศึกษาเพิ่มมากขึ้นจำนวนประมาณ 1,500-2,000 คน ในขณะที่วิทยาลัยครูมหาสารคามที่เคยผลิตครูต่ำกว่าปริญญาได้พัฒนาเป็นระดับปริญญาด้วย จำนวนนักศึกษาที่เพิ่มมากขึ้นมีผลให้บ้านโนนศรีสวัสดิ์ซึ่งเป็นชุมชนตั้งอยู่ระหว่างสถาบันการศึกษาทั้งสองแห่งเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น เรือนที่เคยอาศัย

ได้มีพัฒนาการให้เป็นหอพักให้นักศึกษาเช่า เริ่มมีร้านอาหารมากขึ้น รวมทั้งร้านขายอุปกรณ์การเรียนการสอน เกิดธุรกิจใหม่ๆ ในชุมชน รวมทั้งนักลงทุนจากเมืองมหาสารคามและเมืองอื่นๆ เช่น ร้อยเอ็ด ขอนแก่น กาฬสินธุ์ ได้เข้ามาลงทุนทั้งการซื้อที่ดิน เช่าร้านขายสินค้า และภายหลังเมื่อวิทยาลัยพลศึกษา และ วิทยาลัยคณาวิสัยซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาเอกชนได้เปิดการเรียนการสอน มีผลให้บริเวณห้วยค่าง บ้านโนนศรีสวัสดิ์กลายเป็นแหล่งลงทุนและเป็นที่อยู่อาศัยของผู้เกี่ยวข้องกับธุรกิจการศึกษา (ธีรชัย บุญธรรม, 2547 : สัมภาษณ์)

การเพิ่มจำนวนผู้เรียนรวมกับนักศึกษาจากวิทยาลัยครูมีผลให้บ้านโนนศรีสวัสดิ์ ซึ่งเป็นที่ตั้งของสถาบันทั้งสองแห่ง กลายเป็นบริเวณที่มีผู้คนอาศัยอยู่มากขึ้น มีการลงทุนทางเศรษฐกิจรูปแบบต่าง ๆ มากขึ้น นับเป็นการขยายตัวของเมืองมหาสารคามมายังทิศตะวันตกของเมือง ซึ่งเคยเป็นที่สงบเงียบ แทบไม่มีผู้คนอาศัย และเรื่องเล่ามักเป็นเรื่อง “ผี” ยิ่งไปกว่านั้นเล่ากันว่าเมื่อตอนตั้งเมืองบริเวณแห่งนี้เป็นที่ใช้ประหารชีวิตนักโทษอีกด้วย สำหรับเส้นทางไปยังโรงพยาบาล ได้เริ่มมีพ่อค้าไปตั้งร้านค้า อาทิตระกูลฮ้างและนักธุรกิจก่อสร้าง เช่น นายชิน จิวประสาท ได้ตั้งร้านบริเวณตรงข้าม โรงพยาบาลมหาสารคาม (ประพิศ ทองโรจน์, 2537 : สัมภาษณ์) การขยายตัวของเมืองมหาสารคาม ในช่วงระยะเวลานับจาก 20 ปีที่ผ่านมาจนปัจจุบันมีผลให้เมืองมหาสารคาม มีแหล่งชุมชน ซึ่งอาศัยอยู่ใกล้ ชิดกันเรียกว่า “คุ้ม” 13 คุ้ม คือ คุ้มวัดอภิสิทธิ์ คุ้มวัดโพธิ์ศรี คุ้มบ้านส่อง คุ้มบ้านโนนศรีสวัสดิ์ คุ้มหนองข่า คุ้มวัดปัจฉิมทัศน์ คุ้มวัดธัญญาวาส คุ้มวัดมหาชัย คุ้มบ้านแมต คุ้มบ้านค้อ คุ้มวัดสามัคคี คุ้มวัดนาควิชัย และคุ้มวัดอุทัยทิศ

5. ยุคที่ห้า การขยายตัวเมืองมหาสารคาม โดยบทบาทของธุรกิจแบบใหม่ พ.ศ. 2535-ทศวรรษ 2550

นับตั้งแต่ ช่วง พ.ศ. 2535 เป็นต้นมาเมืองมหาสารคามได้มีการขยายตัวจากการลงทุนของนัก

ธุรกิจแบบใหม่ ธุรกิจแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม คือมีการลงทุนทางธุรกิจด้วยทุนจำนวนมากว่าที่เคยเป็นมา การขยายตัวเมืองในช่วงแรกของทศวรรษ 2530 ได้ขยายตัวมาทางทิศตะวันตกยังบริเวณห้วยค่างโดยเฉพาะแถบริมคลองสมถวิล ตั้งแต่มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ไปจนถึงรพช. หน้าโรงพยาบาล และกระจายไปจนถึงถนนเลียบเมืองเส้นไปอำเภอบรบือ ทางทิศตะวันออก ได้ขยายไปจนถึงถนนเลียบเมืองทางไปร้อยเอ็ด แต่การขยายตัวของเมืองดังกล่าวได้หยุดชะงักในช่วงปี พ.ศ. 2540 เนื่องจากระบบเศรษฐกิจของไทยประสบปัญหา แต่หลังจากทศวรรษ 2550 เมื่อเศรษฐกิจไทยฟื้นตัว การขยายตัวจึงเริ่มเกิดขึ้นอีกครั้ง แต่เป็นไปอย่างช้า ๆ

ในช่วงก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ หรือเศรษฐกิจ “ฟองสบู่” ในประเทศไทย ช่วงพ.ศ. 2540 การขยายตัวของชุมชนเมืองมหาสารคามเกิดขึ้นตามเส้นทางถนนนครสวรรค์ถึงห้วยค่างโดยมีการตั้งเรือนและร้านค้าหนาแน่นขึ้น จนเต็มพื้นที่ในเวลาต่อมา อีกเส้นทางหนึ่งจากบ้านโนนศรีสวัสดิ์หรือจากสถาบันราชภัฏมหาสารคามในปัจจุบันมาตามเส้นทางเลียบคลองสมถวิลเข้ามายังเมืองมหาสารคามเป็นระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร เริ่มมีผู้คนตั้งบ้านเรือนทางฝั่งซ้ายของคลองสมถวิลมากขึ้น ส่วนพื้นที่ฝั่งคลองอีกด้านหนึ่งยังเป็นพื้นที่นาและพื้นที่ที่ยังไม่ได้ใช้ทำประโยชน์ เพราะน้ำท่วมเสมอ แต่ในช่วง ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมาบริเวณฝั่งซ้ายของคลองสมถวิล ซึ่งเคยเป็นพื้นที่น้ำท่วม (ถ้ามาจากมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคามเข้าเมือง) เริ่มมีการก่อสร้างเรือนอาศัยและตึกแถวมากขึ้นจำนวนมากกว่า 200 ห้อง เริ่มมีการสร้างสถานที่เริงรมย์ขนาดใหญ่ กล่าวกันว่าได้ลงทุนกว่า 50 ล้านบาท และมีร้านค้ามากขึ้นด้วย (ประพิศ ทองโรจน์, 2537: สัมภาษณ์) ในขณะเวลาใกล้เคียงกันคือช่วงปี พ.ศ. 2537 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม ได้ยกฐานะเป็นมหาวิทยาลัยมหาสารคาม และกำลังดำเนินการขยายตัวออกไป

ยังที่ต้งใหม่ เขตบ้านขามเรียงและบ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย ในขณะที่พื้นที่นอกเมืองมหาสารคามได้มีตั้งอำเภอใหม่ขึ้นสองแห่ง คือ อำเภอแกดำ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง ตามเส้นทางไปจังหวัดบุรีรัมย์และอำเภอ ยางสีสุราช ในปี พ.ศ. 2538 ตั้งอยู่ทางใต้ของเมืองมหาสารคาม มีพื้นที่ติดกับอำเภอยักษ์ภูมิพิสัย

หลังวิกฤตเศรษฐกิจ การขยายตัวของชุมชนเมืองมหาสารคามเริ่มดำเนินการอีกครั้ง เมื่อสภาพเศรษฐกิจของประเทศดีขึ้น ในช่วงปี พ.ศ. 2550 การขยายพื้นที่ของศาลากลางหลังใหม่ และส่วนราชการอื่นๆ ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองตามแนวนอนไปจังหวัดบุรีรัมย์ ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนตามเส้นทางดังกล่าว บ้านหนองแวง ซึ่งอยู่ใกล้ศาลากลางใหม่มีผู้คนตั้งบ้านเรือนหนาแน่นขึ้น ตลาดบ้านหนองแวงได้ขยายตัวจนเป็นตลาดใหญ่แห่งหนึ่งของจังหวัด ในตัวเมืองมหาสารคามมีการขยายตัวอย่างมากของชุมชนริมคลองสมถวิลที่เป็นที่ว่าง เกิดธุรกิจหอพัก ร้านอาหาร และโดยเฉพาะร้านเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ เนื่องจากจำนวนนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคามได้เพิ่มจำนวนขึ้นจาก 8,000 คน เป็น 20,000 คน แต่การขยายตัวอย่างมากคือเส้นทางจากเมืองมหาสารคามไปยังมหาวิทยาลัยมหาสารคามแห่งใหม่บริเวณบ้านขามเรียง-ท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย ซึ่งเดิมมีบ้านเรือนห่างๆ ไม่หนาแน่น เกิดการสร้างอาคารพาณิชย์และมีห้างสรรพสินค้ามาตั้งอยู่ สาเหตุสำคัญคงอาจเนื่องมาจากการที่ ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.ภาวิช ทองโรจน์ อธิการบดีคนแรกของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม (พ.ศ. 2538-2546) ได้พัฒนามหาวิทยาลัยในทุกทางจนมหาวิทยาลัยขยายตัวอย่างมาก จากจำนวนของผู้เรียน ซึ่งรับประมาณ ปีละ 1,500 คนเพิ่มเป็น 5,000 คน และเมื่อศาสตราจารย์อดุลย์ วีริยะเวชกุล มาดำรงตำแหน่งอธิการบดีคนที่สอง (พ.ศ. 2546-2550) ได้เพิ่มจำนวนผู้เรียนเป็นปีละ 40,000 คนจนถึงปัจจุบัน จากจำนวนผู้เรียนที่มีมากเช่นนี้ ทำให้เกิด

การขยายตัวบริเวณนี้อย่างมาก จากบ้านขามเรียงและบ้านท่าขอนยาง ได้พัฒนาเป็นเทศบาล ที่ดินมีราคาสูงมาก จากในอดีตราคาไร่ละ 5,000-10,000 บาท เป็น ไร่ละ 4,000,000 – 8,000,000 บาท ที่พักรูปแบบต่าง ๆ ได้เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ร้านอาหารร้านสะดวกซื้อกว่า 10 แห่ง ตั้งอยู่ในและบริเวณรอบๆ มหาวิทยาลัย ในขณะเดียวกันนอกจากตัวเมืองมหาสารคามตามอำเภอต่างๆ มีการขยายตัวของชุมชนเช่นกัน ในปี พ.ศ. 2550 ได้เกิดอำเภอใหม่คือ อำเภอชื่นชม ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของจังหวัด และ อำเภอกุตุรัง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ติดต่อกับอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ปัจจัยที่ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนจังหวัดมหาสารคาม

อาจกล่าวได้ว่ามีปัจจัยต่างๆที่ทำให้เกิดการขยายตัวเมืองมหาสารคามในแต่ละช่วงมีเวลา

ในระยะแรก พ.ศ. 2408–2455 นับตั้งแต่การตั้งเมืองมหาสารคาม จนถึง การสิ้นสุดระบบเจ้าเมืองโดยมีผู้ว่าราชการเมืองและเปลี่ยนเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดในเวลาต่อมา การขยายตัวของชุมชนเกิดขึ้นโดยมีปัจจัยจากเจ้าเมือง กล่าวคือ ชุมชนได้ตั้งถิ่นฐานบริเวณใกล้ๆกับ “โฮง” หรือเรือนของเจ้าเมืองทั้งในเขตตัวเมืองมหาสารคามและในอำเภออื่นๆ ที่มีเจ้าเมือง เช่น พยัคฆภูมิพิสัย วาปีปทุมและ โกสุมพิสัย และเมื่อเจ้าเมืองคนใหม่ได้ย้ายโฮงหรือเรือนไปที่แห่งใหม่คนละแห่งกับเจ้าเมืองคนเดิม ชุมชนจำนวนหนึ่งได้ไปตั้งเรือนที่อยู่อาศัยบริเวณโฮงเจ้าเมืองคนใหม่ ทำให้เกิดชุมชนใหม่ซึ่งคนท้องถิ่นเรียกว่า “คุ้ม”

ในระยะที่สอง พ.ศ. 2455–2510 การขยายตัวเกิดขึ้นโดยมีปัจจัยเนื่องจากผู้ว่าราชการจังหวัดซึ่งมาจากกระทรวงมหาดไทยได้มีรูปแบบการปกครองแบบใหม่ต่างไปจากระบบเจ้าเมือง ด้วยการแบ่งหน่วยงานออกเป็นส่วนๆ เช่น เกี่ยวกับการปกครอง ศาล ศาล คุก โรงเรียน ตำรวจ และอื่นๆ และให้มีสถานที่ทำงาน ไม่ได้มารวมกันที่โฮงเจ้าเมืองดังแต่ก่อน ดังนั้นทางราชการจึงเริ่มก่อสร้างอาคาร

สถานที่ราชการใหม่ มีผลให้ชุมชนได้มาอาศัยและประกอบธุรกิจบริเวณใกล้ๆ สถานที่ราชการใหม่ ลักษณะการขยายตัวดังกล่าวเกิดขึ้นในเขตอำเภอเมืองมหาสารคาม และอำเภออื่นๆ เช่นกัน

ในระยะที่สาม พ.ศ. 2511–2535 เกิดการขยายตัวของชุมชนอันเนื่องมาจากปัจจัยจากสถาบันการศึกษา ในตัวเมืองมหาสารคามเกิดการตั้งสถาบันการผลิตครูปริญญาซึ่งเดิมมีโรงเรียนผลิตครูแต่ยังไม่เพียงพอ เมื่อมีการตั้งวิทยาลัยวิชาการศึกษา วิทยาเขตมหาสารคามเพื่อผลิตครูปริญญา(ตรี) ในปี พ.ศ. 2511 ยังมีผู้เรียนไม่มากนัก จนกระทั่ง วิทยาลัยวิชาการศึกษา ยกฐานะเป็นมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม (มศว. มหาสารคาม) มีผลให้มีนักศึกษาจำนวนมากมาศึกษา ณ สถาบันแห่งนี้ ในขณะที่สถาบันผลิตครูอีกแห่งหนึ่งคือ วิทยาลัยครูได้พัฒนาการสอนจนถึงระดับปริญญา(ตรี)เช่นกัน การเพิ่มจำนวนนักศึกษาจากจำนวนน้อยร้อยคนมาเป็นจำนวนหลายพันคน ทำให้บ้านโนนศรีสวัสดิ์ซึ่งเป็นที่ตั้งของสถาบันทั้งสองแห่ง เริ่มมีการลงทุนทางธุรกิจมากขึ้น เรือนอาศัยได้พัฒนาเป็นร้านอาหารและหอพัก รวมทั้งร้านขายสินค้า คนในเมืองและคนต่างถิ่นเริ่มเข้ามาลงทุนมากขึ้นจนพื้นที่ดังกล่าวเกิดการขยายตัวทั้งกายภาพและการลงทุนทางเศรษฐกิจ

ในระยะที่สี่ พ.ศ. 2535 – ทศวรรษ 2550 ช่วงการขยายตัวของชุมชนอันเนื่องมาจากความต้องการลงทุนทางเศรษฐกิจ นักธุรกิจยุคใหม่เมืองมหาสารคามได้หันมาสนใจการลงทุนทางธุรกิจมากขึ้น โดยเฉพาะกับพวกอสังหาริมทรัพย์ ได้แก่ที่ดิน อาคารพาณิชย์ บ้านจัดสรร รวมทั้งสถานที่บันเทิง เกิดการขยายตัวในเส้นทางต่างๆ ของเมืองมหาสารคาม โดยเฉพาะบริเวณริมคลองสมถวิล ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมือง อย่างไรก็ตามการขยายตัวของชุมชนได้หยุดชะงักลงชั่วคราวเนื่องจากเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจของประเทศในช่วง ระหว่าง พ.ศ. 2540 ซึ่งส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของเมืองมหาสารคามด้วย

อย่างไรก็ตามหลังวิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540–ปัจจุบัน การขยายตัวของชุมชนช่วงนี้เป็นการขยายตัวต่อจากช่วงที่ผ่านมา เส้นทางสำคัญสองเส้นทางที่ก่อให้เกิดการขยายตัวอย่างมากคือ เส้นทางแรกจากการย้ายศาลากลางจังหวัดจากในเมืองไปตั้งที่ใหม่ บนเส้นทางจากเมืองไปยังจังหวัดบุรีรัมย์ หรือทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองมหาสารคาม และเส้นทางที่สองคือจากเมืองไปยัง บ้านขามเรียง และบ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย เมื่อมีการสร้างมหาวิทยาลัยมหาสารคามแห่งใหม่ในบริเวณดังกล่าว นอกจากจำนวนผู้เรียนมีมากถึงประมาณ 40,000 คน ทำให้เกิดการขยายตัวและการลงทุนอย่างมากบริเวณใกล้ๆ มหาวิทยาลัยแห่งใหม่แล้ว ตลอดเส้นทางจากเมืองไปยังมหาวิทยาลัยประมาณ 6 กิโลเมตร ได้เกิดร้านค้า อาคารพาณิชย์ และห้างสรรพสินค้า เกิดการลงทุนจากนักธุรกิจจากทั้งคนในจังหวัดมหาสารคามและนักธุรกิจจากจังหวัดอื่นๆ จำนวนมาก ซึ่งต่างจากการลงทุนทางธุรกิจเหมือนยุคที่ผ่านมาโดยมีการลงทุนขนาดใหญ่และกิจการที่กว้างขวางกว่าที่เคยเป็นมา

บทสรุป

การขยายตัวของเมืองมหาสารคามทั้งด้านเศรษฐกิจและการขยายตัวของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองมหาสารคามและอำเภออื่นๆ ในจังหวัดมหาสารคามอาจกล่าวได้ว่าเป็นไปอย่างช้าๆ สาเหตุสำคัญอาจเนื่องมาจากจังหวัดมหาสารคามไม่มีทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีค่าอาชีวพลักษณ์ของผู้คนคือ การเกษตร ปลูกข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ซึ่งพืชเหล่านี้ไม่ได้ก่อให้เกิดงานที่เชื่อมต่อ (linkage) ประกอบกับในอดีตคนจีนที่มีบทบาททางธุรกิจ เมื่อประสบผลสำเร็จมักนำเงินไปฝากธนาคารมากกว่าที่จะนำเงินมาลงทุน ดังนั้นงานชนิดใหม่ๆ จึงไม่เกิดขึ้น ถึงแม้จะมีการขยายตัวของชุมชนก็ตามแต่มักเป็นการขยายตัวทางพื้นที่มากกว่าที่จะเป็นการขยายตัวทางธุรกิจ และ

การเงิน ความเปลี่ยนแปลงเริ่มเกิดขึ้น เมื่อคนรุ่นใหม่ของเมืองเริ่มเห็นโอกาสในการลงทุนทางธุรกิจ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา แต่ก็ประสบปัญหาภัยวิกฤตเศรษฐกิจของประเทศในเวลาต่อมา และการขยายตัวในการลงทุนทางเศรษฐกิจต้องชะงักงันกว่าสิบปี โอกาสในการลงทุนเกิดขึ้นอีกครั้งประมาณทศวรรษ 2540 โดยเฉพาะกับธุรกิจหลายประเภทจากการขยายตัวของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม บริเวณ บ้าขามเรียงและบ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย แต่ได้มีนักลงทุนจากต่างถิ่นจำนวนหนึ่งได้เข้ามามีบทบาทด้วย เมืองมหาสารคามในปัจจุบันจึงเริ่มขยายตัวอีกครั้งทั้งในอำเภอเมืองและในหลายอำเภอ โดยที่ผู้นำทางเศรษฐกิจท้องถิ่นในพื้นที่เข้ามามีบทบาท พร้อมๆกับนักลงทุนจากต่างถิ่น

จากการศึกษาดังกล่าวเกี่ยวกับเมืองและจังหวัดมหาสารคามอาจสรุปได้ว่า เมืองมหาสารคามและอำเภออื่น รวมทั้งสิ้นทั้ง 13 อำเภอ มีลักษณะการขยายตัวในลักษณะคล้ายคลึงกันตามรูปแบบการขยายตัวของชุมชนเขตเทศบาลเมืองมหาสารคาม

กล่าวคือการขยายตัวของชุมชนเป็นไปอย่างช้าๆ ในรูปแบบของ “กึ่งเมือง-กึ่งชนบท” สาเหตุสำคัญอาจเนื่องมาจากในอดีตนักธุรกิจที่มีบทบาทเมืองมหาสารคามทั้งในเขตอำเภอเมืองและอำเภออื่นๆ ไม่นิยมการลงทุน (ขนาดใหญ่) ทางเศรษฐกิจ หรือ ธุรกิจที่ทำให้เกิดความเชื่อมต่อทางเศรษฐกิจ (linkage) รวมทั้งคนเมืองมหาสารคามไม่นิยม “จับจ่ายใช้สอย” ในสิ่งที่ไม่จำเป็น การสะสมทุนที่สำคัญคือการนำเงินฝากธนาคารเพื่อได้รับดอกเบี้ยหรือให้กู้เงินเพื่อดอกผลมากกว่า เมื่อเป็นเช่นนี้การลงทุนทางเศรษฐกิจที่จะให้เกิดงานจึงเป็นไปอย่างช้าๆ เช่นกัน อย่างไรก็ตามนักธุรกิจเมืองมหาสารคามรุ่นใหม่หลังทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาเริ่มเห็นโอกาสทางธุรกิจมากขึ้น จากการมีสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาจำนวนมาก และมีผู้เรียนต่างถิ่นซึ่งเป็นประชากรแฝง จำนวนกว่า 70,000 คน ซึ่งทำให้เกิดการหมุนเวียนในทางการเงินที่ดี แต่ในอนาคตถ้าเกิดวิกฤตทางการศึกษา มีจำนวนผู้มาเรียนน้อยลง คงส่งผลกระทบต่อขยายตัวของเมืองมหาสารคามแน่นอน

เอกสารอ้างอิง

- จักรมนตรี ชนะพันธ์. (2557). *สนามบินเมืองมหาสารคาม พ.ศ. 2465-2472*. รายงานในรายวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ฉลองชัย ไตรรัตน์. (2539). “คำบอกเล่าเกี่ยวกับเมืองมหาสารคาม” สมาคมชาวจังหวัดมหาสารคาม : หนังสือที่ระลึกสมาคมชาวจังหวัดมหาสารคาม. มหาสารคาม : อภิชาติการพิมพ์.
- เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2542). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธีรชัย บุญมาธรรม. (2558). *ความ(ไม่)รู้เรื่องเมืองมหาสารคาม*. ขอนแก่น : หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา.
- ธีรชัย บุญมาธรรม. (2554). *พัฒนาการเมืองมหาสารคาม ช่วงเจ้าเมืองเป็นคนท้องถิ่น พ.ศ. 2408-2455*. มหาสารคาม : อภิชาติการพิมพ์.
- บุญช่วย อัดถากร. (2522). *ประวัติศาสตร์ภาคอีสาน และ เมืองมหาสารคาม และผลงานต่างๆ*. พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายบุญช่วย อัดถากร ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 3 กันยายน 2522.

นิตยา สีลาลับ. (2558). “ร้านขายรถจักรยานยนต์แห่งแรกที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนมหาสารคาม พ.ศ. 2494-2557.” รายงานในรายวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, วีรชัย บุญมาธรรม, ทม เกตุวงศา (2546). ข้อมูลฝ่ายวิชาการ โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์เมืองมหาสารคาม. (เอกสารโรเนียว) มหาสารคาม: เทศบาลเมืองมหาสารคาม.

สำนักงานสถิติจังหวัดมหาสารคาม. (2560). รายงานสถิติจังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. 2560.

ศิลปากร กรม. (2531). *อดีตอีสาน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

อมรวงศ์วิจิตร, หม่อม. (2506). “พงศาวดารหัวเมืองอีสาน” ประชุมพงศาวดารเล่ม 3. กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณสุภา.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. (2543). *ตามหรร่องรอยขอมและมอญในมหาสารคาม*. ขอนแก่น: โรงพิมพ์ศิริภักดิ์ออฟเซ็ท 2543.

สัมภาษณ์

ชัชวาล บะวิชัย. (2559). สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2559 ณ ห้างบิ๊กซี มหาสารคาม สัมภาษณ์โดย นายวุฒิกร กะตะสีลา

ทองเลี่ยม เวียงแก้ว. (2557). สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2557 ณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม สัมภาษณ์โดย นายทวีศิลป์ สืบวัฒนะ

วีรชัย บุญมาธรรม. (2547). สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2547 ณ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม สัมภาษณ์โดย นายทวีศิลป์ สืบวัฒนะ

นัด จันทราช. (2537). สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2537 ณ บ้านเลขที่ 1324 ถนนนครสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม สัมภาษณ์โดย นายทวีศิลป์ สืบวัฒนะ

ประพิศ ทองโรจน์. (2537). สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2537 ณ บ้านเลขที่ 1324 ถนนนครสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม สัมภาษณ์โดย นายทวีศิลป์ สืบวัฒนะ

สมบัติ ทองไกรรัตน์. (2560). สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2560 ณ บ้านเลขที่ 80/1 ตำบลปะหลาน อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม สัมภาษณ์โดย นายเกริกกฤษณ์ โชคชัยรัชดา

ไอสา ตีกา. (2559). สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2559 ณ บ้านเลขที่ 100 ถนนเฉลิมพระเกียรติ ร.9 ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม สัมภาษณ์โดย นายณัฐพล นาทันตอง